

ESKİ İSTANBUL HARİTALARI: EYÜP VE CİVARI

Prof. Dr. Mahmut H. ŞAKİROĞLU

İstanbul doğumlu olup bütün tahsilini bu şehirde tamamladı. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, 1969 senesinin şubat ayında, Ankara üniversitesini, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kariyere başladı. 1984 yılında doçent, 1990 yılında profesör oldu.

İhtisas sahası XV. ve XVI. asırlarda, Türk-İtalya ilişkileri olup kitap tanıtımları, ayrıca Türk tarihi ve kültürüne katkıda bulunan yerli ve yabancılar üzerine yaptığı bio-bibliyografik çalışmaları vardır. En son üzerinde çalıştığı mevzu, tanınmış bizantolog Agostino Pertusi tarafından kaleme alınan İstanbul'un Fethinin Kaynakları üzerine adlı eserin, ilavelerle Türkçeye nakledilmesidir. İtalyan hükümeti 1988 senesinde, Cavaliere madalyası taccih etmiştir.

Haritacılığın ehemmiyeti ve insan toplulukları üzerindeki tesiri, tarihin ilk devirlerinden beri hissedilir, bundan dolayı da Sümer'lerden başlamak üzere ortaya çok sayıda kıymetli kalıntılar çıkmış, insanların içinde yaşadıkları ortama ve civara verdikleri ehemmiyet ve sonra da hangi taraflara yönelmek istediklerine dâir muhtelif eserler çağlar boyunca yaratılmış, ihtisas sahibi kişiler

kadar, tüccar, tarımcı, yatırımcılar her zaman bu mirası kullanmış ve daha da ileri götürmüştür. Haritaların en başta denizcilerin işine yaradığı akla gelir, bununda sebebi, açık bir alana çıkan insanların kendilerine yol gösterecek bir klavuz yarattıkları araştırmacılar tarafından ortaya konulmakta ve her zaman istifâde edilmektedir. Böylece bilinmeyen veya az bilinen arazilerin, topluluk ve kuruluşların bulunması ve sonra da tanınması, bunu uzantısı olarak da insanlar arası şahsi temasların ilerlemesi kadar, şehirlerin ve devletlerin birbirleriyle olan temasları, tarih çalışmalarına kaynak teşkil eder. Kültür çalışmaları da bundan nasibini almıştır ve her bir estetik yapı yanında edebi ve bunun bağlantısı olan din mevzuunda bu çalışmaları tamamlar. Haritalarda, mühim

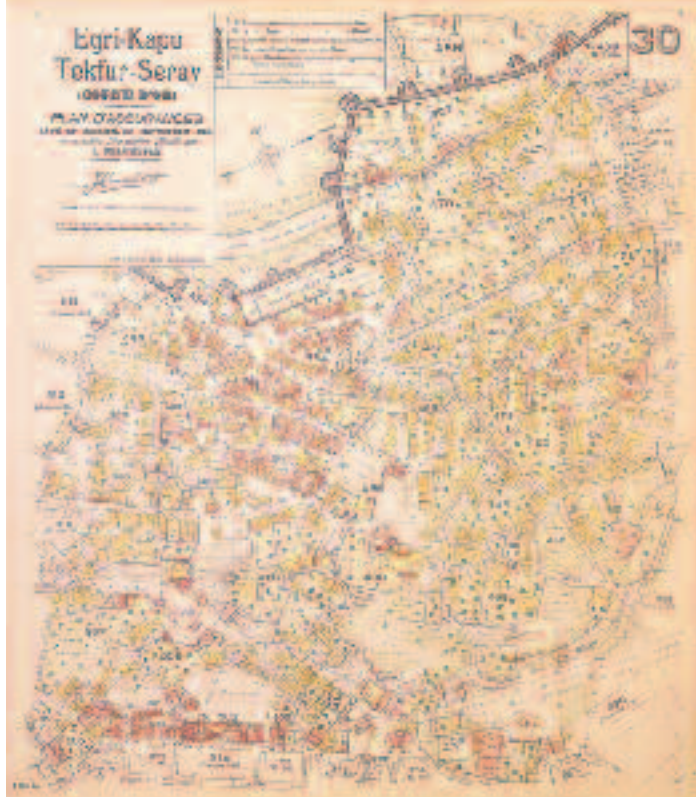
kaynaklar kadar tarım alanları ve bunları muhafaza eden insanlar, bunları müdafaa eden sağlam eserler ve dinî varlıkların da işâret edilmesi kaçınılmaz kayıtlar arasında yerini alır.

Mevzu olan harita üzerinde durmak araştırmamızın hâricindedir. Fakat İstanbul mevzu edildiği ve bâhusus da Eyüb ve civârı üzerinde durmak istediğimiz zaman gayemize başka bir istikamet verilir.

İstanbul haritaları diye hususi bir mevzu senelerden beri ele alınır, yaratılanlar kadar bunları yaptıranlar, muhafaza edenler, hattâ buldukları kütüphaneler bile haklı bir şöhret sahibi olurlar. Bu tarz kıymetli vediaların muhâfazası da, yaratılma kadar değer taşır, zira bir tek basit envanter değil fakat buldukları mahallere de bir şeref bahşedilir. Haritalar açısından da Top-

Harita-1
Haritalarında İstanbul
Axa Oyak Sigorta
sf.173

Harita-2
Haritalarında İstanbul
Axa Oyak Sigorta
sf.174

kapı Sarayı Müzesi hususi bir ehemmiyete sahiptir. Kütüphaneleri ve arşivinde muhafaza edilen ve asırlar boyunca tahribden uzak tutulub insanlık hizmetinde arz edilen varlıklar, memleketimizde olduğu kadar, dış ülkeler ve ilmi çevrelerde de hak ettiği yeri almıştır. Tek talihsizlik, kataloğ çalışmalarının geç başlaması ve bilinen eserlerin bazan yanlış veya

eksik kodlanması, bir an için araştırmacıları şaşkırtmış ise de Piri Reis tarafından yaratılan haritanın ilim âleminde arzından sonra birbirlerini takip eden ilmî çalışmalar,

yaratılan kadar bunu müteâkip asırlara aktaran ve en nihâyetinde ilim âlemine tanıtılanlar için, bir iftihâr kaynağı teşkil eder.

İstanbul'un tesis edilışinden sonra geçirdiği safhalar ve eşsiz kalıntının tarihte oynadığı etki, Bizans İmparatorluğu zamanında hızlı gelişir ve ortaya bol sayıda malzeme arz edilmesi sonrasında 29.5.1453 günü bir Türk şehri hüviyetine bürünüp de, kısa bir zaman sonra başşehir yapılması yeni bir Türk şehri karakterini de berâberinde getirdi. İlk Osmanlı kroniklerinden başlayıp ve hatta devrin yabancı kaynaklarına da geçen malûmâta göre, Osmanlılar yaptıkları yatırımlar, gerçekleştirdikleri sürgünler, yarattıkları kalıcı eserler sâyesinde epey malzemenin ortaya çıkmasına, devrin tariçi-

Harita-3 Eyüp Defterdar civarı
(Eyüp Bld. planlama arşivi)

lerinin ve müşahitlerinin teferruatlı haberler yaratmalarına yol açar ve zengin arşiv malzemesi İstanbul'un başşehir yapılışındaki gayretin pekiştirilmesini sağlar. Arşiv malzemesi, en eskilerden başlayarak değerlendirilmeğe tabi tutulmuş, en küçük kayıtlar bile araştırmacıların titiz çalışmaları üzerine aydınlatılmıştır. Bu bilgileri görüntü halinde değerlendiren eserler arasında haritayı mevzu ederken daha başka bir husus üzerine de eğilmek kaçınılmazdır.

Harita mevzuu, Bizans İmparatorluğu devrinden başlayıp, günümüze kadar devam eder. Bu şehrin tesisinde dikkat edilen coğrafya şartları, sonraki asırlarda ve hatta günümüzde bile ağırlığını hissettirir. Bu şehrin methiyesini kaleme alanlar, tavsirlerinde bu meziyete temas ederler. Harita ile uğraşanlar da, bu müstesna şehrin tarihi

Harita-4
Haritalarında İstanbul
Axa Oyak Sigorta
sf.175

tesirinin nereden kaynaklandığına dikkat ederken, denizler ve verimli topraklara da hayranlıkla değinirler, Haliç gibi bir tabiat hârikasına da Altın Boynuz gibi isim vermekle, hayranlık hissi yanında gıpta dolu satırlarını da ilâve ederler. Seyahatnâme edebiyatı diye isimlendirdiğimiz bu eserler, XV. asırdan başlayarak her bir safhada daha mükemmel hale getirilmiş sonraki asırlarda da eser yazar müellifler

mûhtelif hedeflerini dile getirirken İstanbul'un zenginliğini tekrarlamakdan usanmamışlardır. Bu arada maiyetlerinde bulunan sanatkârlar da, eser sahibi ile b e r a b e r

Harita-5 Haliç kıyısı Eyüp yerleşimini gösteren harita civarı (Eyüp Bld. planlama arşivi)

Harita-6
Sedad Hakkı Eldem
İstanbul Anıları.
Resim.134 Haliç içinin
1845 tarihli haritası.
sf. 214,215

yarattıkları görüntüleri, minyatürlerde ve muhtelif baskı eserlerinde hayata geçirmişlerdir, bu malzeme de bugün çok istifâde ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

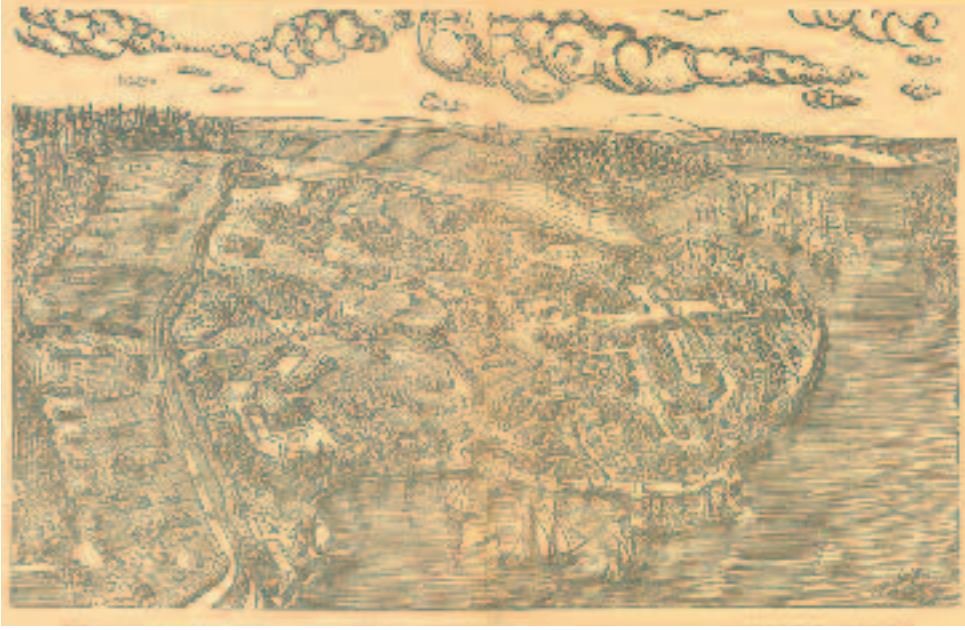
En eski haritaları aramak ve bunların tarihi vesika olma ve bu arada konumuz olan meskûn yerlere ait bilgilere kalkışmak yersizdir. Zira ilk teşebbüs edenlerin ellerinde yeterli hazırlık ve bilgi bulunmadığı ve hatta görmeden, ancak tariflere göre yaptıkları için, istifâde edilmeleri zordur. Fakat XVI.

asırda yaratılan muhteşem malzeme gerçekten şaşırtıcı boyutlara ulaşır. Piri Reis tarafından yaratılan ve **Kitab-ı Bahriye** ismi ile, denizcilerin istifâdesine sunulan, bu arada muhtelif

araştırmacıların malzemesi olan eser, her bir sayfasında ve bu arada İstanbul bakımından çok kıymetli bir klavuzdur. İstanbul ve çevresi için hazırladığı minyatür bir tek yazma nüshada mevcut değil fakat müstensihler tarafından yeniden yaratıldığı sırada, sanatkârlar da faaliyet geçirilerek bu mekânın zenginliğine değinilir. Gene aynı asır içinde yetişen Matrakçı Nasuh tarafından yaratılan devasa minyatürlü eserde bile İstanbul için hususi bir yer ayrılmış ve büyük bir dikkat ile burasının tasviri ya-

Harita-7 Eyüp Baba Haydar ve civarı yerleşimi (Eyüp Bld. planlama arşivi)

Resim-1
Cumhuriyet Gazetesi.
Türk İstanbul.
İstanbul'un muhasara
günlerine aid resim.
(Reşad Sevinçsoy
tarafından çizilmiştir)

pılırken, Türk şehri karakteri de ihmâl edilmemiştir. Seyyid Lokman ve onun eserine katkıda bulunan Veli Can'ın **Hünernâme** adı ile yaratılan eser bir kaynak mahiyetinde ve aynı zamanda sanat tarihi üzerinde çalışanların vazgeçilmez kaynağıdır. Bu eserlerde tasviri yapılan büyük ve muhteşem inşaât faaliyetleri açıkça belirtilmiş olması kadar açık bırakılan arazilerin de ihmal edilmediği müşâhede edilmektedir. Kağıthâne, Büyükdere, Göksu gibi tenezzüh mahalleri ile beraber Eyüb ve çevresi de hususi işâretler içinde yer

alır. Muhtelif araştırmalar mevzu olan Eyüb ve çevresi, İstanbul'un fethinin yakınlaştığı bir sırada, bir rüya neticesinde bulunduğu ve sonradan da tasavvufî bir havaya büründürülmesi, yeni bir iskân sahasının yaratılmasına yol açmış, fakat ananevi miras da hiç bir zaman ihmâl edilmemiştir. Başda türbesi ve câmii ile büyük bir tesir yaratan bu teşekkül, bir rastlantı neticesinde ulaşılmadı. Tarihin eski devirlerinden başlayıp Bizans İmparatorluğu devrinde de bir mukaddes havasının yaratılmasına yol açması uzantısında Türk İskânı

Harita-8 Fethi Çelebi, Otağcılar, Tokmatepe civarını gösteren harita (Eyüp Bld. planlama arşivi)

kânı esnasında daha da kuvvetlenmiştir. Mukaddes binalar yanında kabristanlar ve muhtelif abidevî yapılar, yaratıcı bir insan dokusunun da burada yer edinmesi sayesinde gelişti.

Harita-9
Kasım Çavuş, Bülbül
Deresi, Kırk Merdiven
civarını gösteren harita
(Eyüp Bld. planlama arşivi)

Burayı meskûn bir seviyeye getiren kişileride takdir etmemiz kaçınılmazdır. Bu mantıkların muhâfazası ile beraber, Türk mimâri zevkini ve günlük hayatın devamındaki tesir, mistik bir ananenin, yeni boyutlar kazanması sayesinde çağdaş bir görünüm kazandırmıştır.

Bu eski ananenin başlangıcını en eskiden başlatmak yerine, en fazla tesir yaratan kişi üzerinde durmak faydalıdır. Bir Hümanizma devri şahsiyeti olan İtalya asıllı Cristoforo Buendelmonti adlı müellif, Bizans İmparatorluğunun son devirlerinde, kendisine verilen bir vazifeyi ifa etmek için doğu taraflarına büyük bir seyahat gerçekleştirdi. Bu teşebbüsü, büyük bir birikimin uzantısıdır. Avrupa kıtasında ve bâhusus İtalya yarımadasında Türk kudretinin gelişmesi karşısınada, ne gibi bir tedbir almak lâzım geldiği üzerinde planlar hazırlayan devlet adamları, yetişkin ilim adamlarını da harekete geçirip, siyasi durumu öğrenmeğe kalkıştılar. Türk ve hatta İslâm âlemini tanı-

mak ve kudretinin nereden geldiği üzerinde çalışmalar yapılmış, ve şimdi mahdut bir ilim dâiresi içinde kalan bu çalışmalar, İstanbul'un bir Türk şehri olmasının arifesinde ve sonrasında çok tekâmül etti. Cristoforo Buendelmonti adlı müellif de üzerine düşeni yerine getirmek için kaleme aldığı eserine Adalar Denizi demekle, esas mahiyetini de belirtmiştir. Ege Denizi'nde mevcut adalar ve bunun ekonomik bir başkenti olan İstanbul'u merak eden araştırmacı, müşahedelerini çok büyük bir titizlik ile aksettirir. Uzun zaman sahasında tek kalan bu çalışma içinde Bizans İmparatorluğu'nun başşehri de ihmal edilemezdi. Antik devrin Bizantium şehri ve onun uzantısı, en çok da Ayasofya denilen muhteşem binası ve getirilen sanat eserleri ile efsanevî bir isim yaratmıştı. Devâsı binaların yerlerinin büyük bir titizlikle belirtildiği bu eserde, karşı sahilde bulunan Pera adlı Cenova Cumhuriyeti'ne bağlı koloni de her zaman sanatkârların dikkatini çekti. C. Buendelmonti de şöhretini du-

yup ve sonra da merak ettiği bu mahalleri eserine dâhil edib, kendisinden bu yöreler hakkında haberler bekleyen şahıslara aktardı. Minyatürlerden bir an için, devâsa inşaât faâliyeti ile beraber, insanlar tarafından saygı görülebilen yaratılan mukaddes makamlar da yer alır. Göz kamaştırıcı bir yapı olup, Bizans devrinin Penteon yani ileri gelen devlet başkanları ve hükümet adamlarının defnedildikleri mekân olup da İstanbul'un fethinden sonra Fatih Câmii diye meşhûr olan külliye'nin inşa edildiği mahal ve onu çevreleyen pek çok sayıdaki yapı, bir tasadüf uzantısı değil, fakat insanların iskâna teşebbüs ettikleri sırada nelere dikkat ettiklerini ortaya koyar. Bunların etraflarının nasıl geniş bir mahal olduğu belirtilir ve yeşil sahalara da her zaman dikkat edilmiştir. Bu müellifin eserinde de Eyüp ve civarı hususi bir yer tutar. Her ne kadar bütün metinlerde değil de, Paris nüshası diye tanınan minyatürde bu husus daha açık belli ise, tekrar yaratan sanatkârın, özelliklerin teferrâtına da nasıl bir dikkat payı bıraktığını da aksettirir. Geçen seferki Eyüp sempozyumu esasında mevzu ettiğim üzere, insanlar bir yere iskân ettikleri zaman, orasının geçmişini, şu durumunu, ziraât için elverişli mahallerini, bunun neticesinde ikâmet etmek istedikleri meskenleri nerede ve nasıl kuracaklarını tesbit ettiklerine de temas etmişdim. Eyüp ve civarı bir geliş güzel iskân mahalli olmamış, en sade bir mesken ve çok yakınında da Türk sivil mimarisine misâl olacak yerler yaratılmışdır. Eski haritalar bile bu teferruâta yer verirler. Eyüp için ne büyük tabiat

fırsatları bahşedildiği ve sonraki nesiller tarafından nasıl tekâmül ettirildiği toplantılarda açıklandı. Eyüp toprağının mahsûldârlığı yakın zamana kadar şahit olduğumuz bir olgu idi.

Haritacılar ve tarihi vesikaları yaratıcılar, bizlere büyük çapata malzeme kazandırmış bulunuyorlar. Haritacılar, ticaret hacminin çok geliştiği mahalleri daha büyük bir dikkat ile incelerler ve deniz seferleri esasında kullananlara az fakat özlü bilgiler verirler. Bu arada İstanbul'un tabii bir limanı olan Haliç ele alındığı zaman, çevresine de temas edilir. Mal üretme kadar gelen giden mallara da yer verilirken, bir an için tersanelerin gölgesi altında kalmış gibi görülürler ise de mahsûldâr mahaller ve Eyüp hemen sivrilir.

Eyüp kasabası ile civârındaki meskûn mahaller, en eski devirlerden beri buraya gösterilen saygınlık tarihin karanlık ve tozlu sayfalarından medfûn iken, araştırmacılar tarafından ilim ve geniş bir münevver çevreye tanıtılması, kültür tarihimiz açısından iftihâr edilecek bir aşamadır. Son zamanlarda değeri çok ileri götürülüp, her bir ilmî çalışmada temâs edilen ve adına Şeriye Sicilleri dediğimiz tarihî kalıntıların arasında Eyüp'e âit olanların, neşre hazırlanmış ilim âlemine tanıtıldı. Bunların bir an evvel hayata geçirilmesi temenni olunur. Tarihi vesikalar ve bunların görsel malzemesi bir devrin gerçek çehresini ortaya çıkaracaktır. İstanbul haritaları eser yığını yanında, insanların tabiatı nasıl gördükleri ve istifâde etmek yanında, muhafaza için ne gibi tedbirler aldıklarını da belirtir.